

neformalni rad u našoj ekonomiji

nada kerovec

ssiz za zapošljavanje
hrvatske,
zagreb, jugoslavija

Neformalna ili tzv. paralelna ekonomija nije nova pojava u jugoslavenskom društvu niti je tipična za naše društvo. Ona se odvija u najrazličitijim oblicima — od samopomoći, pomoći susjeda, prijatelja, i sl., pa do usluga obrtnika i majstora koji rade »na crno«.

Prisutna je u mnogim sferama rada: proizvodnji, zanatstvu, kulturi, sportu, zdravstvu, ugostiteljstvu itd. Budući da je ovaj oblik ekonomije u potpunoj »ilegali«, Zavod za tržišna istraživanja Beograd—Zagreb—Ljubljana, Centar za istraživanje marketinga proveo je za potrebe SSIZ-ova za zapošljavanje Hrvatske istraživanje o neregistriranoj radnoj aktivnosti stanovništva na reprezentativnom uzorku jugoslavenskih domaćinstava. Prema rezultatima ovog istraživanja, značajni broj punoljetnog stanovništva u našoj republici i u cijeloj zemlji angažiran je u neformalnom radu zbog čega se značajna sredstva prelijevaju u džepove pojedinaca i istovremeno se suzuje prostor za novo zapošljavanje, posebice mladih, stručnih osoba. No, rezultati istraživanja su također pokazali da neformalni rad u velikoj mjeri počiva, s jedne strane, na deficitarosti niza usluga i potrebama ljudi za dodatnom zaradom, s druge strane.

primljeno lipnja 1985.

uvod

→ Neka istraživanja i brojne indikacije govore da je neformalni rad ili tzv. paralelna («siva») ekonomija prilično raširena u jugoslavenskom društvu (iako, dakako, nije njegov specifikum).¹⁾ Prema nekim ocjenama ona čak prijeti da »zaguši« sektore legalne ekonomije.²⁾ No, unatoč broj-

1) U SR Njemačkoj, na primjer, godine 1983. u »privredi u sjeni« vladala je puna zaposlenost unatoč nezaposlenosti od oko 2 milijuna osoba. Prema nekim procjenama oko 10% svih poslova i zarada u toj zemlji otpada radu »na crno«, što odnosi znatna sredstva državnoj blagajni. *Privredni vjesnik*, br. 2334, travanj 1984, str. 29.

2) M. Zuvela navodi tri pogubne posljedice rada u fušu: 1. otežava razvoj, vodi neracionalnom korištenju proizvodnih resursa (od tehničkih sredstava pa do cijelih tehnologija).

2. blokira promjene i u radu i u organizaciji

3. ne daje šansu novim generacijama već generira nezaposlenost. (Usp. Mladen Zuvela: Gdje su te naše neracionalnosti koje generiraju i socijalnu nesigurnost, *Socijalna politika*, XXXVIII/1983. br. 3. str. 19—20.

nim negativnim posljedicama »siva« ekonomija prilično je rezistentna, što su dokazala i istraživanja o neregistriranoj radnoj aktivnosti stanovništva koje je u siječnju 1979. i ožujku 1984. proveo Zavod za tržišna istraživanja Beograd–Zagreb–Ljubljana, Centar za istraživanje marketinga (ZIT – CEMA) za potrebe Saveza samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Hrvatske.

Budući da ovaj oblik ekonomije izmiče svim regularnim statistikama (tj. u potpunoj je ilegalnosti), oba istraživanja imala su cilj snimiti strukturu i opseg radnog angažiranja stanovništva na uzorku domaćinstava.

Podaci istraživanja o neréregistriranoj radnoj angažiranosti stanovništva SFRJ i SR Hrvatske u 1983. prikupljeni su iz primarnih izvora, tj. dobiveni su metodom ispitivanja na terenu direktnim komuniciranjem s ispitanicima u okviru tzv. MINIBUS ankete na reprezentativnom uzorku jugoslavenskih domaćinstava. Pri planiranju terenske akcije koristio se proporcionalni dvoetafni stratificirani uzorak veličine $N = 2200$ domaćinstava, odnosno ispitanika. Veličina uzoraka određena je na temelju uobičajene postavke za ispitivanja ove vrste, tj. da zadovoljava 95% -nu pouzdanost rezultata.

Osnovni stratumi u planiranju uzoraka bile su republike i autonomne pokrajine. Struktura uzoraka temeljena je na rezultatima popisa stanovništva iz 1981.

Kažimo nešto i o obilježjima samih ispitanika:

- radi se prije svega o punoljetnim osobama,
- od 2222 ispitanika iz čitave zemlje 1090 (ili 49,1%) bilo je muškaraca, a 1132 (ili 40,9%) bile su žene,
- 10,8% bilo je staro od 18 do 24 godine, 23,7% od 25 do 34 godine, 42,6% od 35 do 54 godine, 17% od 55 do 64 godine, i 6% starije je od 65 godina,
- 34,8% bilo je nestručnih (NKV, PKV, NSS), a 65,2% stručnih (KV, VKV, SSS, VŠS, VSS) radnika,
- najveći broj ispitanika, 36,8%, živjelo je u najmanjim naseljima do 2000 stanovnika, 21,2% živjelo je u naseljima od 2000 do 10000 stanovnika, 23,9% u naseljima od 10000 do 100000 stanovnika, a 18% u naseljima većim od 100000 stanovnika.

Nadalje, preko polovice ispitanika (53,3%) iz naše republike bilo je zaposleno u društvenom sektoru (na nivou SFRJ 50%), 0,4% bilo je zaposleno kod privatnika (SFRJ također 0,4%), 1,6% imalo je vlastiti obrt (SFRJ 1,8%), 0,2% obavljalo je samostalnu djelatnost (SFRJ 0,4%), 2,4% bilo je aktivnih poljoprivrednika (6% na nivou SFRJ), samo povremeno radilo je 10% ispitanika (SFRJ 0,9%), posao je tražilo 4,9% (SFRJ također 4,9%), onih bez zaposlenja a koji nisu tražili posao radi školovanja i sl. bilo je 3,7% (SFRJ 4,5%), 18,6% bilo je umirovljenika (SFRJ 16%), 0,2% bilo je nesposobno za rad (SFRJ 0,5%) i 13,7% bile su domaćice (SFRJ 14%).

neregistrirani neformalni rad stanovništva SFRJ i SRH

Paralelne ekonomije ima u najrazličitijim oblicima – od samopomoći, pomoći susjedu, rođaku, prijatelju, do usluga obrtnika i »majstora« koji rade u »fušu«, a prisutna je u mnogim sferama privređivanja i rada: građevinarstvu, zanatstvu, poljoprivredi, kulturi, sportu, obrazovanju, zdravstvu itd. No, njezin opseg, kao što smo već rekli, prilično je neodređljiv:

ne postoje njezine čvrste statističke odrednice, ali se njezina prisutnost svakodnevno osjeća. Da bi se ova pojava snimila na razini domaćinstava, ukupnog stanovništva i punoljetnog stanovništva, u anketi su postavljena slijedeća pitanja:

1. »Jeste li vi ili netko od članova vašeg domaćinstva u toku 1983. godine obavljali bilo kakve plaćene (dakle uz naknadu) ili neplaćene (bez naknade, npr. za susjede, prijatelje, rodbinu) poslove izvan redovnog radnog odnosa?»
2. »Koliko je članova domaćinstva ukupno obavljalo takve poslove?»
3. »Jeste li vi osobno u toku 1983. obavljali neke plaćene ili neplaćene poslove izvan redovitog radnog odnosa? Kako često?»

Analizom odgovora na ova pitanja dobiveni su slijedeći rezultati.

U toku 1983. u približno četvrtini domaćinstava SFRJ, dakle u oko 1,500.000 domaćinstava (od ukupno oko 6,200.000) i u oko 380.000 domaćinstava u SRH (od ukupno oko 1,450.000) neke od članova domaćinstava obavljali su poslove za druge. Samo u polovini ovih domaćinstava ti su poslovi bili urađeni uz naplatu.

S obzirom na ukupno stanovništvo 9,1% stanovnika SFRJ i 9,8% stanovnika SR Hrvatske obavljalo je poslove za druge, a tek 3,8% u SFRJ i 4,6% u SRH činilo je to uz naplatu.

Usporedimo li rezultate dobivene pojedinačno za svaku republiku evidentno je da se najviše poslova za druge izvan radnog vremena obavljalo u SR Crnoj Gori (12,6% stanovništva) i SAP Vojvodini (11%), a najmanje na SAP Kosovu (6,1%) i užem teritoriju SR Srbije (6,2%).

Najviše plaćenih poslova obavili su stanovnici SR Crne Gore (6,1%) dakle polovica od ukupno radno angažiranih izvan radnog odnosa), a najmanje u SR Makedoniji (3,2%) i SAP Vojvodini (3,5%).

Prema rezultatima istraživanja, u toku 1983. svaki deveti punoljetni stanovnik SFRJ i svaki osmi punoljetni stanovnik SR Hrvatske obavljao je plaćene poslove za druge, izvan redovitog radnog odnosa, odnosno radio je u »fušu«.

Tablica 1

Učestalost obavljanja poslova za druge u 1983.

Obavljanje poslova za druge	SR Hrvatska		SFRJ	
	Plaćeni poslovi	Neplaćeni poslovi	Plaćeni poslovi	Neplaćeni poslovi
Redovito	1,4	1,6	2,0	1,3
Od vremena do vremena	8,8	10,8	7,5	12,0
Svega 1—2 puta	2,3	2,9	1,8	3,8
Nikada	87,5	84,7	88,7	83,0
Ukupno punoljetno stanovništvo	100,0	100,0	100,0	100,0

Iz podataka tabele možemo zaključiti da 1—2% punoljetnog stanovništva radi redovito u »fušu«, nešto više (2,3% u SRH i 1,8% u SFRJ) radilo je u »fušu« svega 1—2 puta u 1983, a oko 9% stanovništva naše republike (i oko 8% stanovništva SFRJ) radi u »fušu« od vremena do vremena.

Slično je stanje i s obavljanjem neplaćenih poslova za druge. Nešto preko 1% punoljetnog stanovništva redovito obavlja poslove za druge bez naplate, oko 11% u SRH (12% u SFRJ) to radi povremeno, a oko 3% u našoj republici (oko 4% u SFRJ) uradilo je to svega 1–2 puta u ispitanoj godini. Dakle prema rezultatima istraživanja svaki sedmi stanovnik naše Republike i svaki šesti stanovnik cijele zemlje obavljao je poslove bez naplate za druge – susjede, rođake, prijatelje, znance i sl.

Usporedimo li ove rezultate istraživanja neregistrirane radne angažiranosti stanovništva s rezultatima takva istraživanja iz 1979, možemo opaziti da se udio punoljetnih koji su obavljali bilo plaćene bilo neplaćene poslove za druge izvan svog radnog vremena u 1983, razlikuje od onoga iz 1978.

Tablica 2

Neregistrirana zaposlenost punoljetnog stanovništva 1978. i 1983.

Obavljanje poslova za druge	1978*		1983**	
	% ispitanika plaćeni poslovi	% ispitanika neplaćeni poslovi	% ispitanika plaćeni poslovi	% ispitanika neplaćeni poslovi
SFRJ				
Da	9	24	11	17
Ne	91	76	89	83
Ukupno	100	100	100	100
SRH				
Da	9	27	12	15
Ne	91	73	88	85
Ukupno	100	100	100	100

* Istraživanjem u siječnju 1979. snimljen je samo posljednji kvartal 1978.

** Istraživanjem 1984. snimljena je cijela 1983.

Iako podaci spomenutih istraživanja nisu u potpunosti usporedivi (zbog različitog vremenskog razdoblja koja obuhvaćaju) ipak nam ukazuju na činjenicu da je tzv. siva ekonomija u 1983. bila izraženija nego 1978. godine.³⁾

Dok je u 1978. 9% ispitanika izjavilo da je obavljalo plaćene poslove za druge izvan radnog vremena (u »fušu«)⁴⁾ u 1983. takvih ispitanika je bilo 12%. Međutim, neplaćenog rada izvan radnog bilo je više 1978. kada je 27% ispitanika izjavilo da su obavljali poslove za druge bez naplate (naspram 15% u 1983). Kako objasniti ove promjene? Ekonomske promjene koje su utjecale na pad osobnog standarda stanovništva očito su osnovni uzrok da se usluge obavljene za druge, a izvan radnog vremena, sada češće naplaćuju nego prijašnjih godina, kada su besplatne usluge bile učestalije. Prema tome daljnjim opadanjem standarda možemo očekivati da će naplaćivanje usluga neformalnog reda biti još veće (na uštrb bes-

3) »Ponegde se već rad u društvenom sektoru smatra dopunskom zaradom, a osnovna zarada je iz dopunskog rada iz čega proizlaze brojne negativne implikacije (nezainteresiranost za rad, premorenost, veći procenat bolovanja i izostanaka, otuđivanje materijala i delova, pojave mita i drugo)«. M. Dokić: »Osnovni problemi male privrede u SFRJ«, **Ekonomika misao**, XV/1982, br. 1, str.49.

4) Doduše, istraživanjem 1979. snimljen je posljednji kvartal 1978, kada je za neke radove (npr. građevinarstvo) »mrtva« sezona.

piatnih usluga). Nakon ovog kratkog osvrtu na neregistriranu zaposlenost stanovništva u SFRJ i SR Hrvatskoj malo ćemo pobliže razmotriti plaćeni i neplaćeni neformalni rad u našoj zemlji na razini domaćinstva i punoljetnog stanovništva.

1. neformalni rad u domaćinstvima

Prema rezultatima istraživanja u svim republikama i pokrajinama zabilježen je izvjestan broj domaćinstava čiji su članovi obavljali bilo plaćene bilo neplaćene usluge izvan redovitog radnog vremena što je vidljivo iz slijedećeg prikaza:

Tablica 3

Struktura ispitivanih domaćinstava prema obavljanju neformalnog rada u 1983. po republikama i pokrajinama

SR i SAP	Učestvovala u neformalnom radu	Učestvovala u plaćenom neformalnom radu	Učestvovala u neplaćenom neformalnom radu
BiH	20,4	10,7	14,9
Crna Gora	33,8	20,0	21,5
Hrvatska	25,8	12,5	16,8
Makedonija	26,8	11,0	16,5
Slovenija	31,7	12,7	25,4
Srbija	21,5	11,9	13,2
Uže područje	18,6	11,2	10,9
Vojvodina	27,0	11,4	20,3
Kosovo	24,5	17,0	10,4
SFRJ	24,0	12,1	15,9

*) Zbroj kolona o plaćenom i neplaćenom neformalnom radu ne daje ukupan postotak domaćinstava u kojima se obavljao neformalni rad jer su neki članovi obavljali i plaćene i neplaćene poslove.

Prema podacima iz prethodne tablice evidentno je da je neformalni rad bio najčešći u domaćinstvima SR Crne Gore, gdje je u 33,8% domaćinstava netko od članova obavljao poslove za druge, te SR Slovenija gdje je takvih domaćinstava bilo 31,7%. Najmanje takvih domaćinstava zabilježeno je na užem području SR Srbije, 18,6%.

Što se tiče (ne)plaćanja ovog oblika rada najviše domaćinstava čiji su članovi naplaćivali svoje usluge zabilježeno je u SR Crnoj Gori (20%), SAP Kosovu (17%), a najmanje u SR Bosni i Hercegovini (10,7%). Najviše domaćinstava čiji su članovi besplatno uslužili svoje prijatelje, susjede i rođake zabilježeno je u Sloveniji (25,4%), a najmanje na Kosovu (10,4%). Potrebno je istaći da je u SAP Kosovu udio domaćinstava čiji su članovi naplaćivali svoje usluge daleko veći od udjela domaćinstava gdje se to radilo besplatno (17% prema 10,4%).

Kao što vidimo iz predloženih podataka privredna razvijenost pojedinih republika i autonomnih pokrajina nije u korelaciji s učestalošću neformalnog rada (bilo plaćenog bilo neplaćenog). No, neka druga obilježja ipak utječu na pojavu ovog oblika rada. Tako su, na primjer, u manjim naseljima češća domaćinstva gdje je netko od članova obavljao poslove za

druge izvan radnog odnosa. U naseljima⁵⁾ veličine od 2.000 do 10.000 stanovnika u 27,3% ispitanih domaćinstava netko od članova radio je za druge, a u naseljima od 50.000 do 100.000 stanovnika takvih je domaćinstava bilo najmanje – 20,5%. Moramo također napomenuti da je u manjim naseljima neplaćeni neformalni rad učestaliji naspram češćem naplaćivanju takva rada u većim naseljima.⁶⁾

Nadalje, neformalni je rad u korelaciji s brojem članova domaćinstava – s porastom broja članova raste učestalost neformalnog rada. Prema podacima istraživanja, on se javlja u oko 15% domaćinstava s jednim ili sa dva člana i u preko 28% domaćinstava sa šest i sa više članova. Pretpostaviti je da domaćinstva s većim brojem članova imaju niži socioekonomski status pa ga neformalnim radom nastoje koliko-toliko poboljšati.

U strukturi poljoprivrednih domaćinstava veći je udio onih čiji su članovi obavljali poslove za druge – 30,2% prema 23,2% u strukturi nepoljoprivrednih ili 25,7% u mješovitim domaćinstvima. Međutim, analiziramo li (ne)plaćanje ovih poslova stanje je slijedeće: urađeni poslovi za druge **naplaćivani** su u 11,4% nepoljoprivrednih, 15,1% mješovitih i 11,3% poljoprivrednih domaćinstava. Kao što vidimo kod mješovitih domaćinstava nešto je viši udio onih gdje se neformalni rad naplaćivao. Neka istraživanja pokazala su da je socioekonomski status mješovitih domaćinstava niži od poljoprivrednih (imaju manje zemlje, nepovoljniju strukturu posjeda, slabije su opremljena, imaju u prosjeku više članova),⁸⁾ pa je rad u »fušu« očitio dopunski izvor prihoda koji ima funkciju da poboljša (ili održi postojeći) životni standard obitelji.

Kod obavljanja **neplaćenih** poslova za druge situacija je drukčija. Neplaćene poslove obavljali su članovi u 15,4% nepoljoprivrednih, 15,4% mješovitih i 26,4% poljoprivrednih domaćinstava. Dakle, iako je pružanje besplatnih usluga koje, prije svega, uključuje međusobno ispomaganje, prisutno u svim tipovima domaćinstava (što će reći i u svim sredinama, urbanim i ruralnim) ipak je kod poljoprivrednog stanovništva ta solidarnost izraženija. Zašto je to tako najbolje će pojasniti slijedeći citat: »Naime, dugotrajno življenje u istoj fizičkoj i društvenoj sredini i međusobno poznavanje upućuje i na međusobno ispomaganje. Kako je jedna od posebnosti seoskog načina života i potreba oslanjanja na »vlastite snage« tj. na uske lokalno-komunalne mogućnosti, u nužnosti da zadovolje svoje temeljne ali i izvedene potrebe, seoski stanovnici uspostavljaju odnose suradnje u različitim područjima svoga života.«⁹⁾

2. neformalni rad punoljetnog stanovništva

Kao što smo već rekli 1,3% ispitanika u SFRJ i 12,5% u SR Hrvatskoj izjavilo je da je obavljalo plaćene poslove; 17% ispitanika SFRJ i 15,3% SRH izjavilo je da je obavilo neplaćene poslove za druge izvan radnog vremena tokom 1983. (Tablica 4)

5) Naselja su bila rangirana ovako: do 2000, 2000—9999, 10.000—49.999, 50.000—100.000, 100.000 i više

6) U najmanjim naseljima na primjer (do 2.000 stanovnika) u 10% domaćinstava članovi su urađeni posao naplaćivali, a u 17,4% domaćinstava uradili su to besplatno. U najvećim naseljima (iznad 100.000 stanovnika) u 13,3% domaćinstava članovi su obavljali plaćene, a u 12,3% neplaćene poslove.

7) Kao kriterij klasifikacije na poljoprivredna, nepoljoprivredna i mješovita domaćinstva uzet je izvor prihoda: poljoprivreda, nepoljoprivredne djelatnosti ili oba izvora.

8) Vlado Puljiz: »Mješovita gospodarstva u socijalno-ekonomskoj strukturi našeg sela«, **Sociologija sela**, Zagreb, VIII/1970, br. 29/30, str. 92—104.

9) Ruža First: »Neformalna suradnja u selima SR Hrvatske«, **Sociologija sela**, Zagreb, XIX/1981, br. 71/72, str. 28.

Tablica 4

Distribucija ispitanika prema registriranoj radnoj aktivnosti i radnoj aktivnosti u neformalnom radu, 1983.

Radna aktivnost	Registrirana radna aktivnost	Redovito		Povremeno		Svega 1—2 puta	
		plaćeno	neplaćeno	plaćeno	neplaćeno	plaćeno	neplaćeno
Zaposlen u društvenom sektoru	49,9	41,9	62,1	49,7	61,0	59,0	59,5
Zaposlen kod privatnika	0,4	2,3	3,4	0,6	—	—	—
Vlastiti registrirani obrt	1,8	4,7	3,4	3,2	2,2	—	—
Samostalna djelatnost	0,4	—	—	0,6	0,4	—	—
Aktivni poljoprivrednik	6,0	9,3	—	4,2	9,0	7,7	6,0
Povremeno radi	0,9	—	—	3,6	1,5	2,6	1,2
Nezaposlen — traži posao	4,8	2,3	—	11,4	4,9	10,3	2,4
Ostali izvan rada (školovanje i sl.)	4,5	9,3	6,9	8,4	3,4	5,1	8,3
Umirovljenik	16,1	14,0	17,2	5,4	8,2	10,3	13,1
Nesposoban za rad	0,5	—	—	1,2	0,4	—	—
Domaćica	14,0	—	6,9	10,8	9,0	5,1	9,5
Ostalo	0,6	16,3	—	1,2	—	—	—
Ukupno	100	100	100	100	100	100	100

(—) = Nema pojave.

Kao što vidimo sve navedene kategorije ispitanika bile su obuhvaćene neformalnim radom, iako, naravno, s različitim intenzitetom.

Usporedimo li distribuciju ispitanika prema registriranoj radnoj aktivnosti s neregistriranom vidimo da je **povremeni plaćeni** rad relativno pravilno raspoređen kod navedenih radnih kategorija ispitanika. Tako npr. ispitanici zaposleni u društvenom sektoru čine 49,7% svih koji povremeno rade u »fušu«, a njihov udio u ispitivanoj populaciji iznosi 49,9%. Veća odstupanja postoje kod tražioca zaposlenja koji su više angažirani u povremenom radu na »crno« (u ispitivanoj populaciji njihov udio iznosi 4,8%, a u populaciji onih koji povremeno obavljaju poslove za druge 11,4%) i kod umirovljenika kojih je mnogo manje u povremenom radu na »crno« (16,5% u ukupnoj populaciji naspram 5,4% u populaciji koja povremeno radi u »fušu«).

U strukturi **redovitog** plaćenog neformalnog rada udio zaposlenih u društvenom sektoru (od 41,9%) niži je u odnosu na strukturu povremenog i rijetkog obavljanja poslova za druge. Viši udio zabilježen je kod ispitanika zaposlenih u privatnika, onih koji imaju vlastiti registrirani obrt i onih koji su izvan rada (na školovanju, nezaposleni a ne traže posao i sl.) i domaćica.

Neplaćeni neformalni rad nešto je nepravilnije raspoređen u ispitanoj populaciji od plaćenoga. Najveća odstupanja kod **redovitog obavljanja neplaćenih poslova** zabilježena su kod najbrojnije ispitivane populacije, zaposlenih u društvenom sektoru na koje otpada 62,1% svih koji su redovito vršili besplatne usluge (njihov udio u ukupnom broju ispitanika iznosi 49,9%) i kod umirovljenika na koje otpada čak 17,2% svih koji su radili besplatno.

Povremeno neplaćene poslove za druge najviše su obavljali ispitanici zaposleni u društvenom sektoru (61%), aktivni poljoprivrednici (9%) i domaćice (9%).

Neformalni rad gotovo je podjednak kod stanovništva u stalnom radnom odnosu i kod onih koji nemaju stalni radni odnos; on je nadalje, prisutniji kod mlađeg punoljetnog stanovništva što je i razumljivo, jer upravo ljudi u toj dobi zasnivaju obitelj, rješavaju stambeno pitanje – traže stan, imaju veće troškove oko »kućenja«, podizanja djece i dr. Osim toga, i radna sposobnost ove grupe viša je nego u starijih dobnih skupina. Tako je npr. 18,3% ispitanika u dobi od 18 do 24 godine izjavilo da je obavljalo plaćene i 17,6% neplaćene poslove za druge, u dobnj grupi od 25 do 34 godine takvih je bilo 13,4%, odnosno 20%; u grupi od 35 do 54 godine 12%, odnosno 18%; u grupi od 55 do 64 godine 6%, odnosno 11,1%, a u grupi ispitanika starijih od 65 godina samo 2,3%, odnosno 9%.

Neformalnim radom više se bave muškarci. Plaćene poslove za druge u 1983. obavljalo je 14% muških i 9% ženskih ispitanika, a neplaćene 22,1% muškaraca i 12,2% žena. Ovakva se pojava donekle i očekivala. Ženama, pogotovu zaposlenima, preostaje malo vremena za ovaj oblik rada jer još uvijek same obavljaju glavninu poslova u obitelji. Osim toga profesionalni sastav muške populacije podesniji je za rad u »fušu«. Podaci istraživanja pokazuju da se rad u »fušu« nalazi u vezi sa stručnim obrazovanjem stanovništva. Nestručni radnici manje su angažirani u radu u »fušu« od stručnih radnika. To potvrđuje i podatak da je oko 9% ispitanika nestručnih radnika obavljalo plaćene poslove za druge, a kod KV i VKV radnika tai je postotak znatno viši i iznosi oko 15%. Također

oko 12% VŠS i VSS ispitanika izjavilo je da je radilo u »fušu«. Ovakvi rezultati ne začuđuju jer su upravo za uslugama KV i VKV radnika potrebe stanovništva najizrazitije (usluge električara, zidara, automehaničara i drugih).

potrebe stanovništva za dopunskom zaradom

Interes stanovništva za honorarnim radom snimljen je slijedećim pitanjem: »Neovisno o tome jeste li ili niste u radnom odnosu, tražite li vi osobno mogućnosti za dopunskom zaradom (honoraran posao)? Odgovori na ovo pitanje dali su slijedeće rezultate:

Traženje mogućnosti dopunske zarade (bez obzira na zaposlenost ispitanika), 1983.		
Traženje dopunske zarade	SFRJ	SRH
Traži	17,3	17,5
Ne traži	82,7	82,5
Ukupno	100,0	100,0

Kao što vidimo, nešto više od 17% punoljetnog stanovništva na razini cijele zemlje tražilo je tokom 1983. mogućnost dodatne zarade bez obzira jesu li zaposleni ili nisu.

Promatrano po republikama i autonomnim pokrajinama interes stanovništva za honorarnim poslom najviši je u slabije razvijenim područjima: oko 25% punoljetnog stanovništva u SAP Kosovu i oko 23% u SR Makedoniji tražilo je mogućnosti dodatne zarade u 1983.

Honoradni posao traže najviše slijedeće kategorije stanovništva:

- stanovnici najvećih naselja (22,3% punoljetnog stanovništva koje živi u naseljima većim od 100.000 stanovnika);
- stručni radnici (22,3% punoljetnog stanovništva s visokom i višom spremom i 22,2% VK i VKV radnika);
- punoljetno stanovništvo mlađe dobi (npr. 32,4% stanovništva od 18 do 24 godine tražilo je dopunski posao naspram 16% stanovnika od 45 do 54 godine ili 5,8% od 55 do 64 godine);
- najugroženije socioekonomske kategorije (oni iz obitelji gdje je u stalnom radnom odnosu samo jedan član (21,3%) i oni s najnižim prosječnim mjesečnim primanjima po članu domaćinstva (do 5.000,00) (20,8%);
- stanovništvo iz mješovitih domaćinstava;
- muško punoljetno stanovništvo (21% muškaraca naspram 14% žena);
- stanovništvo koje samo povremeno radi (70%);
- tražioci zaposlenja (48%) prvenstveno iz egzistencijalnih razloga;
- punoljetno stanovništvo izvan rada koje se školuje i sl. (čak 36%).

U usporedbi s rezultatima istraživanja provedenih za posljednji kvartal 1978, u 1983. nešto je manji udio (za oko 3 postotna poena) onih ispitanika koji su tražili honorarni posao. Znači li to da je opao interes da se radom »na crno« poboljša standard stanovništva? Rezultati istraživanja ne daju odgovor na ovo pitanje, ali se on može naslutiti. Otežana eko-

nomska situacija u zemlji smanjila je kupovnu moć stanovništva, a time i potrošnju i potrebe za različitim uslugama što znatno smanjuje šanse za rad na »crno«. Nadalje, anketom je snimljen interes ispitanika za dopunski rad (koji su dakako, svjesni situacije smanjenih mogućnosti nalaženja takvog posla), a ne i potrebe stanovništva za dopunskim radom koje njihov ugroženi standard zacijelo nije smanjio. To dokazuju i izjave radnika u javnim glasilima kada se poveo razgovor o radu u »fušu«. Da citiramo samo izjavu jednog KV električara (iz »Radničkih novina« br. 26 od 18. 6. 1984): »Prije desetak godina bilo je, kažu stariji drugovi, »fuš« posla preko glave. Od tako zarađenog novca mnogi su sagradili kuće i riješili veliki životni (obiteljski) problem. Otkako živim u Zagrebu i sam pokušavam raditi u fušu. No, posla nema kao nekada«.

neformalni rad za potrebe vlastitog domaćinstva

Jedan oblik neformalnog rada, vrlo raširen u svijetu, jest »uradi sam« (do-it-yourself) poslovi. Rezultati istraživanja o neregistriranoj radnoj angažiranosti stanovništva pokazali su da su ovi poslovi prilično rašireni i u našoj zemlji.

Dijapazon ovih poslova zaista je širok: od građevinskih radova, popravaka kućanskih aparata, automobila, poljoprivrednih strojeva, izrada namještaja, ličilačkih, parketarskih, keramičarskih, vodoinstalaterskih i drugih radova u održavanju stana, obrađivanje (zakupljenog) vrta, izrada odjeće i niz drugih poslova. Međutim, u istraživanju ograničili smo se na slijedeće poslove:

- a) građevinski radovi,
- b) radovi na održavanju i uređenju stana,
- c) popravci i održavanje kućanskih aparata,
- d) popravci i održavanje automobila, poljoprivrednih strojeva i sl.

U slijedećoj tablici dan je prikaz učestalosti samostalnog izvođenja navedenih radova za potrebe domaćinstva.

Tablica 6

Samostalno izvođenje pojedinih radova za vlastite potrebe, 1983.

Vrste radova	SFRJ	SRH
Izgradnja	11,7	11,1
Održavanje stana	25,9	27,0
Popravci kućanskih aparata	13,1	11,7
Popravci auta i poljoprivrednih strojeva	11,5	11,1
Ništa od navedenog	57,8	60,4

Dakle, u oko 42% jugoslavenskih domaćinstava članovi su samostalno izvodili radove na izgradnji, dogradnji i održavanju stana i popravljali sami kućanske aparate, automobile, poljoprivredne strojeve i sl. Najviše domaćinstava čiji su članovi sami izvodili radove za vlastite potrebe zabilježeno je u SAP Vojvodini, oko 58%, a najmanje u SAP Kosovu, oko 38%. U našoj republici takvih domaćinstava bilo je oko 40%.

U najviše domaćinstava (oko 26% u SFRJ i 27% u SRH) obavljali su se samostalno poslovi oko održavanja stana (što je i razumljivo s obzirom na prirodu poslova i potrebe za uslugama). U 13% jugoslavenskih i 12% domaćinstava u SRH članovi su sami popravljali kućanske aparate. Popravke automobila, poljoprivrednih strojeva i sl. stanovništvo je samo

obavljalo u oko 12⁰/₀ jugoslavenskih i 11⁰/₀ domaćinstava SRH. Izgradnju odnosno dogradnju kuća i stanova stanovnici su sami obavljali u oko 12⁰/₀ jugoslavenskih i 11⁰/₀ domaćinstava u našoj republici.

Naravno, samostalnim radom domaćinstvo je uštedjelo stanovita sredstva. Oko 29⁰/₀ ispitanika u SFRJ i 22⁰/₀ u SRH smatra da je vrijednost izvedenih radova njihovim vlastitim radom bila do 5.000,00 dinara. Daljnjih 43⁰/₀ u SFRJ i isto toliko u SRH smatra da je ta vrijednost bila od 5.000,00 do 50.000,00 dinara. Oko 10⁰/₀ u SFRJ i 13⁰/₀ u SRH procjenjuju vrijednost svojih radova između 50.000,00 i 200.000,00 dinara, a 1,8⁰/₀ u SFRJ i 3,5⁰/₀ u SRH na čak preko 200.000,00 dinara.

No, materijalna strana (tj. ušteda novca) nije jedini razlog zašto se ljudi bave poslovima »uradi sam«, iako ne znači da nije primaran. Neformalni rad ovog tipa predstavlja, u izvjesnom smislu, odmor od formalnog rada. Nadalje, takvim radom čovjek može na zadovoljavajući način i kvalitetno ispuniti dio svog slobodnog vremena.

umjesto zaključaka

Istraživanje o radnoj aktivnosti stanovništva koje je u ožujku 1984. za potrebe Saveza samoupravnih interesnih zajednica za zapošljavanje Hrvatske proveo Zavod za tržišna istraživanja Beograd-Zagreb-Ljubljana, OOUR Centar za istraživanje marketinga pokazalo je da je u oblicima ne-registriranog rada angažiran značajan broj punoljetnog stanovništva u našoj republici i u cijeloj zemlji. Naime, u 1983. svaki je deveti punoljetni stanovnik SFRJ i svaki osmi punoljetni stanovnik SRH obavljao **plaćene** poslove za druge izvan svog službenog radnog vremena. Dakle, paralelna ekonomija uzela je prilično maha u našoj zemlji. Što to znači za područje zapošljavanja i za društvo općenito nije potrebno posebno naglašavati. Pružanje »ilegalnih« usluga bez plaćanja društvenih dadžbina na zarade pretache značajna sredstva u privatne džepove i suzuje prostor za novo zapošljavanje.

Unatoč svim posljedicama koje rad u »fušu« ima na društvo, nisu vođene posebne akcije na njegovu sprečavanju. Naravno, uspješnost bilo kakvih akcija otežava i njegova ilegalnost. No, potrebno je također voditi računa i o socijalnom aspektu paralelne ekonomije. Naime, neka istraživanja pokazala su da radnici većinom rade u »fušu« iz nužde, da **održe** prijašnji (ne tako visok) standard ili pak da zadovolje neke osnovne životne potrebe (npr. izgradnju kuće ili kupnju stana, opremu domaćinstva). Ankete pokazuju da je većina radnika spremna odreći se »fuša« kad bi im osobni dohodak bio dostatan da zadovolje svoje životne potrebe. Prema tome, rješenje treba tražiti u poboljšanju uvjeta privređivanja, odnosno u mogućnostima veće zarade radnika u svojoj radnoj sredini. To, naravno, podrazumijeva rješavanje niza prethodnih problema u samom udruženom radu, privrednih, organizacijskih, socijalnih i dr.

Budući da paralelna ekonomija počiva na deficitarnosti niza usluga, s jedne strane, i, s druge strane, na potrebama ljudi za dodatnom zaradom (pogotovo u uvjetima pogoršanog životnog standarda), administrativne intervencije ne bi je mogle spriječiti već rješenje treba, između ostalog, tražiti i u unapređivanju zanatstva, kao i na mnogo širem otvaranju mogućnosti bavljenja zanatstvom kao sporednom djelatnosti čemu se danas suprostavljaju mnoge administrativne prepreke.¹⁰⁾

10) Čedo Grbić: **Socijalizam i rad privatnim sredstvima**, Zagreb, 1984, (Biblioteka: »Socijalističko samoupravljanje i suvremeni svijet«)

LITERATURA

- Dokić, M.: »Osnovni problemi male privrede u SFRJ«, **Ekonomski misao**, XV/1982, br. , str. 48—60.
- First, R.: »Neformalna suradnja u selima SR Hrvatske«, **Sociologija sela**, Zagreb, XIX/1981, br. 71/72., str. 27—41.
- Grbić, Č.: **Socijalizam i rad privatnim sredstvima**, Zagreb, 1984. (Biblioteka »Socijalističko samoupravljanje i suvremeni svijet«).
- »Privreda u sjeni« u punoj zaposlenosti, **Privredni vjesnik**, Zagreb, br. 2334, travanj 1984.
- Prpić, K.: »Neregistrirana radna aktivnost stanovništva SFRJ/SRH«, **Naše teme**, Zagreb, XXIII/1979, br. 10.
- Puljiz, V.: »Mješovita gospodarstva u socijalno-ekonomskoj strukturi našeg sela«, **Sociologija sela**, Zagreb VIII/1970, br. 29/30, str. 92—104.
- Socijalna zaštita**, Zagreb, Jumena, 1984, 482 stranice.
- Svetlik, I.: »Zapošljavanje i radno vrijeme«, **Sociologija**, Beograd, XXVIII/1985, br. 1/2, str. 47—68.
- Zuvela, M.: »Gdje su te naše neracionalnosti koje generiraju i socijalnu nesigurnost«, **Socijalna politika**, Zagreb, XXXVIII/1983, br. 4.

Informal Work in the Yugoslav Economy

Summary

The informal or so-called parallel economy is not a new phenomenon in the Yugoslav society, nor is it typical of it. It takes place in the most varied forms — from self-aid, the help of neighbours or friends and the like, to the services of moonlighting craftsmen.

It can be found in many spheres of work: production, crafts, culture, sports, health, catering and so on. As this form of economy is completely »underground«, the Self-management Communities of Interest for Employment of Croatia commissioned an investigation into the unregistered work activities of the population on a representative sample of Yugoslav households from the Institute for Market Research Belgrad-Zagreb-Ljubljana, Centre for Marketing. According to the results of this investigation, a significant number of the adult population in Croatia, and in the whole of Yugoslavia, is engaged in informal work. As a result of these activities large funds flow into the pockets of individuals and at the same time the field for opening up new jobs is narrowed, especially of jobs for young qualified persons. But the research results also showed that informal work is to a great measure the result of a deficiency of many services on one side, and people's need of additional employment on the other.

Неформальная работа в нашей экономике

Резюме

Неформальная работа или т. наз. параллельная экономика не новое явление в югославском обществе, однако оно не является типичным. Существуют различные формы этой трудовой деятельности среди которых можно выделить: самопомощь, помощь соседей, помощь нрузей и т.п. услуги ремесленников и мастеров работающих »налево«.

Эта форма неформальной трудовой деятельности проникла во многие сферы труда в том числе: ремесленничество, культура, спорт, здравоохранение, сфера обслуживания и др. Ввиду полностью нелегального положения этой ормы экономики в нашей стране, Научно-исследовааельским институтом рынка в г. Белграде-Загреб-Любляне и Научно-исследовательским нститутом маркетинга, для надобностей ССИЗ-ов по трудоустройству в республике Хорватии, проведены исследования этой нелегальной трудовой деятельности населения на репрезентативном образце домашних хозяйств. Результаты исследования показали, что значительная доля трудоспособного населения в нашей республике и в стране в целом, включена в сферу этой неформальной деятельности, при чем значительные средства копяться в карманах индивида и одновременно сужается пространство для трудоустройства, в отдельности молодых людей с высокой квалификацией. Однако, результаты исследования показали, что неформальная работа является с одной стороны, в результате нехватки целого ряда услуг и потребностей людей в побочной работе, с другой стороны.